

Inhoud

Waarom literatuur?	4
Literair-historisch overzicht	6
1. Conflict	26
2. Liefde	42
3. Identiteit	60
4. Rouw	82
5. Sociale normen	100
6. Vriendschap	118
Literaire begrippen	138
Personenregister	143

Waarom literatuur?

Dit is een boek over boeken. Maar geen zorgen, je hoeft het niet van kaft tot kaft te lezen – wat je hopelijk wel gaat doen met de romans die je zelf uitkiest. *Open boek* is bedoeld als hulp bij je leeslijst. In plaats van taaie werken uit de literatuurgeschiedenis af te moeten strepen, ga je hiermee lezen wat jónú aanspreekt. Niemand weet beter wat jij wilt lezen dan jijzelf. Wij doen alleen een voorzetje door verschillende literaire werken aan elkaar te koppelen aan de hand van zes thema's. Spreekt een van die thema's je aan? Dan vind je op de laatste pagina van het betreffende hoofdstuk een lijstje met boeken over hetzelfde thema, zowel Nederlandse als anderstalige (voor het geval je ook een leeslijst voor Frans, Engels, Duits of Spaans moet opbouwen...).

Het eerste thema is meteen al spannend: **conflict**. Dat gaat over grote (wereld)oorlogen, kleine ruzies tussen personen, maar ook over literaire conflicten. Je leest over de taal van De Jeugd van Tegenwoordig, over literaire grootheden als Hella S. Haasse en over de vraag wat literatuur eigenlijk is. Ben jij een kleine ruziemaker? Dan is dit hoofdstuk echt iets voor jou.

Tegenover strijd kan natuurlijk maar één ander thema staan: **liefde**. Zoals je vast al weet, loopt liefde niet altijd goed af. Hier lees je over gebroken mannen- en vrouwenharten, over liefde die maar niet wil lukken, en over wat er volgens middeleeuwse schrijvers mis is met de liefde van nu. Zit je met een liefdeskwesatie die je aan niemand durft te vertellen? Dan moet je hier zijn voor het antwoord.

Om te weten hoe je moet liefhebben, moet je ook weten wie je zelf bent: je **identiteit**. Jouw eigen identiteit kan veranderen met de jaren, maar zeker ook hoe mensen over identiteit nadenken door de eeuwen heen. Van de identiteitscrises bij W.F. Hermans tot de bildungsromans van Reve en Bordewijk: hier moet je zijn als je even met jezelf in de knoop zit. Bonus: in de graphic novel van Robert van Raffe krijg je tips over hoe je jezelf een nieuw imago kunt aanmeten!

Een van de moeilijkste dingen die je mee kunt maken is het verwerken van het verlies van een dierbare: **rouw**. Voor sommige auteurs, zoals Anna Enquist en Gerrit Kouwenaar, is het schrijven een noodzaak om hun verdriet een plek te kunnen geven, bijvoorbeeld bij het overlijden van een kind of geliefde. Tegelijkertijd kun je als lezer steun putten uit hun werk; door terug te lezen wat jij voelt en ervaart, en door te leren wat de tijd met je verdriet zal doen. Als jij in een rouwproces zit of zat, zal wat in dit hoofdstuk staat zeker herkenbaar zijn.

Van ons wordt in verschillende situaties ook verschillend gedrag verwacht. Deze gedragsregels noemen we **sociale normen**. Die zijn nogal veranderd in de loop van de eeuwen, zoals je in de literatuur van dit hoofdstuk zult ontdekken. Simpele dingen als tafelmanieren, het begroeten van je vrienden en het oplossen van ruzies deden we vroeger op een totaal andere manier dan nu. Toch zijn er ook bepaalde gedragsregels die we nog steeds hanteren en waar je als lezer wat van kunt leren. Dus ben jij een beetje sociaal awkward in bepaalde situaties? Blader dan snel door naar hoofdstuk 5!

We sluiten de thema's af met een positieve noot: **vriendschap**. Je leest over feestende studenten bij De Génestet, maar ook over vechtende vrienden bij Martijn Neggers. Net als liefde kan vriendschap namelijk ook ingewikkeld zijn. De verwachtingen komen niet helemaal overeen of je vriend laat je in de steek. Lig jij ook weleens met je maten in de clinch? Wellicht dat je na dit hoofdstuk tot dezelfde conclusie komt als Het Goede Doel in 'Vriendschap is een illusie'...

Alle hoofdstukken zijn opgebouwd uit tien fragmenten, waarvan één niet-Nederlands. De negen Nederlandstalige fragmenten komen uit verschillende eeuwen. Ondanks het overkoepelende thema kun je de teksten nooit helemaal los zien van de context waarin ze zijn geschreven. Daarover kun je meer lezen in het *Literair-historisch overzicht* vanaf p. 6. Omdat het boek een hele ontwikkeling heeft doorgemaakt – van handgeschreven luxeproduct naar iets dat je met een paar klikken op je e-reader downloadt – vind je in de eerste vier delen van het overzicht ook een paragraaf over wie er lezen en wie er

schreven, en welke literaire genres er toen bestonden. Dichter bij onze eigen tijd lopen verschillende stromingen door elkaar, zowel in de literatuur als in andere kunstvormen. Vandaar dat de indeling van de laatste vier periodes iets verschilt met die van de eerste vier.

In de zes hoofdstukken zelf kom je **paarse dikgedrukte woorden** tegen, waarvan je de uitleg kunt vinden in bovengenoemd *Literair-historisch overzicht*. Bovendien staan in het overzicht verwijzingen naar auteurs die in *Open boek* geen fragment hebben, zodat je weet onder welke literaire stroming hun werken vallen als je een van hun boeken voor je lijst leest.

Helemaal achterin in het boek vind je een begrippenlijst. Hierin staan de **groene dikgedrukte woorden** uitgelegd; de literaire begrippen die in een hoofdstuk aan bod komen. Gaat een vraag dus over een van die begrippen en weet je even niet meer precies wat dat begrip betekent? Blader dan door naar de lijst vanaf p. 138.

Om je op weg te helpen bij het begrijpen van de fragmenten, staan bij alle teksten verschillende soorten vragen. Die kun je indelen in vijf categorieën:

Literaire begrippen: vragen over de taal, het perspectief en de verteller. Dit zijn meestal begrippen die ook achter in je boek uitgelegd worden.

Tekstanalyse en interpretatie: vragen om je na te laten denken over wat er nou precies in de tekst staat. Heb je de onderliggende boodschap al ontdekt?

Tekstbeleving en meningsvorming: vragen die je helpen bij het ontwikkelen en formuleren van jouw mening over een tekst of de schrijfstijl van een auteur.

Onderzoek: vragen die je nog meer de diepte in laten gaan, door zelf een klein onderzoek te doen. Dit kan over de (historische) achtergrond bij een tekst gaan, maar ook over het zoeken van verbanden tussen verschillende literaire werken.

Creatieve toepassing: hierbij mag je zelf aan de slag! Schuilt er toevallig een romancier in jou? Of een striptekenaar of filmmaker? Op deze vragen kun je al je creativiteit loslaten (maar een beetje is ook prima)!

Na het lezen van verschillende fragmenten uit dit boek, en de boeken die je op jouw lijst hebt gezet, kun je ongetwijfeld antwoord geven op de vraag: waarom literatuur? – voor jou althans. Waarom iemand leest, is voor iedereen verschillend. Ter vermaak, om de eigen problemen even te vergeten, om lotgenoten te vinden, om antwoord te vinden op levensvragen; iedereen heeft zijn eigen reden om een boek ter hand te nemen. Wat die reden voor jou is, mag jij zelf onderzoeken. Waarom literatuur? Wat betekent literatuur voor jou?

Literair-historisch overzicht

1. Middeleeuwen

1.1 Historische achtergrond

De geschiedenis van de Nederlandse literatuur begint in de **middeleeuwen**. Deze periode loopt grofweg van 500 tot 1500 – van de val van het West-Romeinse Rijk in 476 tot de renaissance, die in de veertiende eeuw begon in Italië en zich in de jaren erna verspreidde over Europa. Toen het grote rijk van de West-Romeinse keizer in verval begon te raken in de derde en vierde eeuw, vormden verschillende Germaanse stammen kleinere zelfstandige koninkrijken. Een daarvan, het Frankische Rijk, werd steeds machtiger en strekte zich tijdens het bewind van Karel de Grote (768-814) uit over het grootste deel van West-Europa.

Voor het bestuur werd gebruikgemaakt van het **feodale stelsel**: de vorst was leenheer en gaf grote stukken land in leen aan zijn leenmannen of vazallen. Zij bestuurden hun gebied in naam van de vorst en mochten de opbrengsten ervan houden, in ruil voor persoonlijke trouw en militaire bijstand. Omdat mensen afhankelijk waren van landbouw kon een tegenvalende oogst grote gevolgen hebben. Voldoende voedsel was, zeker voor de gewone man, dus helemaal niet vanzelfsprekend. In de middeleeuwen waren er soms grote hongersnoden. De Nederlanden (het huidige Nederland en België) bestonden in de middeleeuwen uit een aantal gewesten, zoals de graafschappen Holland en Vlaanderen en de hertogdommen Gelre en Brabant.

De **rooms-katholieke kerk** breidde zijn invloed steeds meer uit: het christendom werd overal in West-Europa verkondigd en drukte een belangrijke stempel op de middeleeuwse cultuur. De **geestelijkheid** (paus, bisschoppen, priesters, monniken en nonnen) vormde in de middeleeuwse **standenmaatschappij** de 'eerste stand'. De samenleving was verdeeld in drie groepen of standen; naast de geestelijkheid waren dat de adel (vorsten, hertogen, graven, ridders) en de boeren. Vanaf de tiende eeuw kwam er door de verstedelijking een nieuwe stand tot ontwikkeling: de stedelijke burgerij.

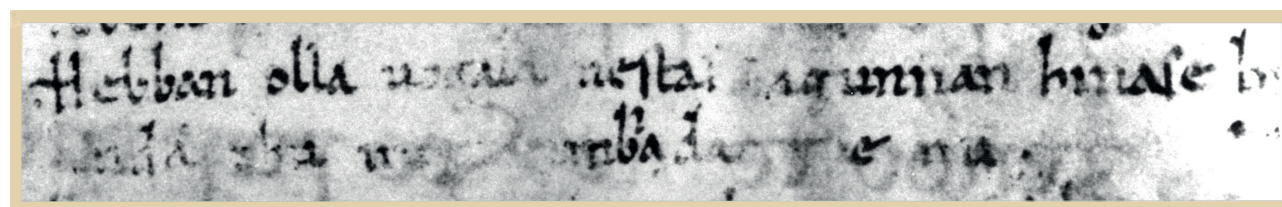
1.2 Literaire achtergrond

Hoewel het **Latijn** in de middeleeuwen niet langer de spreektaal was, bleef het wel de taal van de kerk en van geleerden. Daarmee was het ook lange tijd de enige taal waarin werd geschreven. **Volkstalen** zoals het Nederlands, Frans en Duits waren in eerste instantie alleen in gebruik als spreektaal. Er werden wel verhalen verteld en liederen gezongen in deze

Afb. 1.1. Boeren bewerken hun land. Een groot deel van de uiteindelijke opbrengst staan ze af aan hun leenheer, die uiteindelijk weer afdraagt aan de vorst.

talen, maar die werden nog niet opgeschreven. Pas vanaf het jaar 800 begonnen er in Europa teksten in de volkstaal op te duiken. Voor het Nederlands duurde dat nog wat langer, totdat een Vlaamse monnik rond 1100 het volgende tekstje opschreef: *Hebban olla vogala nestas hagunnan, hinase hic enda thu. Wat unbidan we nu?* (vertaling: 'Alle vogels zijn nesten begonnen, behalve ik en jij. Waar wachten we op?'). Deze pennenproef – een kort tekstje om te testen of je pen of ganzenvaar weer goed schrijft – vormt het begin van onze literatuurgeschiedenis. De zin *Hebban olla vogala...* is geschreven in het **Oudnederlands**; zo noemen we de taal die tussen 800 en 1150 in de Nederlanden

Afb. 1.2. Handschrift van een van de eerste Nederlandse geschreven teksten.

Afb. 1.3. Troubadours zorgden in de middeleeuwen voor het overbrengen van verhalen.

werd gesproken. Er zijn slechts enkele kleine schriftelijke resten bewaard gebleven, zoals de Utrechtse doopbelofte. Hierna begint de periode van het **Middelnederlands**, die tot ongeveer 1500 duurt. Er was nog geen sprake van een eenheidstaal: in elk gewest sprak men een eigen streekgebonden variant van het Nederlands en er was geen uniforme spelling.

Middeleeuwse literatuur was meestal niet bedoeld om te worden gelezen, maar om te worden beluisterd. Teksten werden door rondreizende troubadours of minstrelen deels voorgelezen, deels uit het hoofd verteld. Daarom was vrijwel alle literatuur geschreven op **rijm**; zo is een tekst makkelijker te onthouden. Het bezit van boeken was in de middeleeuwen voorbehouden aan de allerrijksten, want de productie ervan was erg tijdrovend en kostbaar. Vóór de uitvinding van de **boekdrukkunst** in Europa (rond 1450) moest elk boek immers met de hand worden overgeschreven door een **kopiist**. Zulke handgeschreven boeken noemen we **handschriften** of **manuscripten**. Ze waren geschreven op perkament (en in de late middeleeuwen papier) en soms versierd met miniaturen (kleine afbeeldingen).

In middeleeuwen werd er vooral geschreven in kloosters, door monniken meestal in het Latijn en door nonnen vaak in de volkstaal. In Nederland zijn Hadewych, Beatrijs van Nazaret en Suster Bertken bekende voorbeelden. Vanaf de twaalfde eeuw verspreidde de schrijfcultuur zich ook naar hoven en steden. Voor het bestuur en de administratie was daar steeds meer behoefte aan geschoold personeel dat kon lezen en schrijven. Als gevolg hiervan kwam er ook een literaire productie op gang: mensen uit schrijvende beroepsgroepen, zoals stadsklerken of leraren, gingen ook literaire teksten schrijven. Net als andere middeleeuwse kunst werd literatuur in opdracht gemaakt. Een **mecenas** (opdrachtgever) gaf de schrijver de taak om een tekst te schrijven of te vertalen en betaalde hem daarvoor. De schrijver bleef vaak anoniem en was meestal vooral een vertaler of bewerker: veel Middelnederlandse literatuur gaat terug op Latijnse of Franse bronteksten. Schrijvers streefden niet naar originaliteit, maar grepen terug op bestaande verhalen en **legendes** (volksverhaal) en plaatsten hun werk daarmee in een literaire traditie. Het doel van middeleeuwse literatuur was tweeledig: de schrijver wilde het publiek **vermaken**, maar vooral ook iets leren. Literatuur had dus ook zeker een **didactische functie**. Een

belangrijk ideaal dat via literatuur werd verspreid is **hoofsheid**. In de twaalfde eeuw ontwikkelde zich aan de Franse hoven een hoofse cultuur (hoofs = 'van het hof'), die zich over West-Europa verspreidde. Bij hoofsheid gaat het om gecultiveerde omgangsvormen: je hoort anderen respectvol tegemoet te treden, laat iedereen in zijn waarde en beheerst je driften en impulsen. In veel verhalen gedragen de helden zich volgens de hoofse regels, terwijl de slechteriken er juist tegenin gaan. Een belangrijk thema is de **hoofse liefde**, waarbij het gaat om een edelman of ridder die hartstochtelijk verliefd is op een onbereikbare vrouw. Hij moet zich dienstbaar opstellen tegenover de vrouw en allerlei beproevingen doorstaan.

In de middeleeuwen bestonden er drie **literaire milieus** – het geestelijke milieu, de adellijke hoven en het stedelijke publiek – met elk hun eigen voorkeuren en tekstgenres (zie ook paragraaf 1.3). Met de komst van de boekdrukkunst werd het aan het eind van de middeleeuwen mogelijk om sneller en goedkoper boeken te produceren, in grotere hoeveelheden. Daardoor konden veel meer mensen kennismaken met literatuur.

1.3 Literaire genres

De literatuur uit de middeleeuwen is in te delen in een aantal genres:

- **Ridderromans:** Dit genre van berijmde teksten over ridders ontstond aan het eind van de elfde eeuw in Noord-Frankrijk en verspreidde zich over de rest van Europa. In de Nederlanden komt het genre op in de dertiende eeuw, waarbij vaak wordt geput uit Franse bronteksten. Ridderromans zijn gericht op een adellijk publiek. Ze dienen ter ontspanning, maar tonen ook een voorbeeld van goed ridderschap en hebben daarmee een educatieve functie.
 - Populair waren de verhalen over Karel de Grote en zijn vazallen, zoals het *Roelandslied* (ca. 1200) en *Karel ende*

Afb. 1.4. Je ziet op deze afbeelding in één oogopslag acht fases uit het Roelandslied. In dat verhaal werden al zoveel daden van Karel de Grote genoemd dat het haast onmogelijk is dat hij deze alle heeft uitgevoerd.

DE STIJL

MAANDBLAD VOOR NIEUWE KUNST, WETENSCHAP EN KULTUUR. REDACTIE: THEO VAN DOESBURG. ABONNEMENT BINNENLAND F 6.-, BUITENLAND F 7.50 PER JAARGANG. ADRES VAN REDACTIE EN ADMINISTR. HAARLEM MERSTRAAT 73A LEIDEN (HOLLAND).

4e JAARGANG No. 11.

NOVEMBER 1921.

LETTERKLANKBEELDEN (1921)

IV (in dissonanten)

U ^l	J—	m ^l	n ^l
U	J—	m ^l	n ^l
V—	F—	K ^l	Q ^l
F ^l	V—	Q ^l	K ^l
X ^l	Q ^l	V ^l	W ^l
X ^l	Q ^l	W	V
U ^l	J—	m—	n—

g^l

A—	O—	P ^l	B ^l
A—	O—	P ^l	B ^l
D—	T—	O ^l	E—
d	t	o	e

O^l E^l
B^l D^l

Z^l C S B P D
j

Aanteekening: te lezen van links naar rechts. Voor de teekens zie men Stijl no. 7.

X-Beelden (1920)

hé hé hé
hebt gij 't lichaaamlijk ervaren
hebt gij 't lichaaamlijk ervaren
hebt gij 't li **CHAAM** lijk er **VA** ren

Oⁿ

— ruimte en
— tijd
verleden heden toekomst
het achterhierenginds
het doorelkaar van 't niet en de verschijning

kleine verfrommelde almanak
die men ondersteboven leest

MIJN KLOK STAAT STIL

ZIG — ZAG
uitgekauwd sigaretteteindje op't
WITTE SERVET

vochtig bruin
ontbinding
GEEST

346 **VRACHT AU TO MO BIEL**

DWARS

trillend onvruchtbaar middelpunt

caricatuur der zwaarte
uomo electrico

rose en grauw en diep wijnrood

de scherven van de kosmos vind ik in m'n thee

Aanteekening: Oⁿ: te lezen nulⁿ; — ruimte en — tijd: te lezen min ruimte en min tijd.

161

Afb. 6.2. Theo van Doesburg, 'Klankbeelden'. Fragment uit het tijdschrift *De Stijl* van 1920.

Auteurs gebruiken korte zinnen zonder bijvoeglijke naamwoorden, snel wisselende beelden en filmische overgangen, waardoor er een soort versnelling ontstaat. Deze versobering van het taalgebruik heeft onder andere invloed gehad op het werk van Willem Elsschot, Martinus Nijhoff (zie ook [H1 Conflict](#), [Opdracht 7](#)) en F. Bordewijk.

- **Forum:** Van 1932 tot 1935 brachten Menno ter Braak, E. Du Perron en Maurice Roelants een Vlaams-Nederlands tijdschrift uit, *Forum* (zie ook [H1 Conflict](#), [Opdracht 7](#)). Hoewel het maar vier jaar bestond, is het literaire tijdschrift zeer invloedrijk geweest tijdens het interbellum, maar ook lang erna. De *Forum*-schrijvers zetten zich af tegen het estheticisme van **l'art pour l'art** in de zogeheten '**vorm of vent**'-discussie: de vorm was van ondergeschikt belang aan de persoonlijkheid van de schrijver, de vent. Ter Braak beschreef de vorm als een verleidelijke schoonheid, een roes waaruit je vroeg of laat wakker zou worden en dan achter zou blijven met jezelf – je moest als schrijver dus vooral inhoudelijk een goed verhaal te vertellen hebben. Net als bij *De Stijl* en de nieuwe zakelijkheid was de *Forum*-taal functioneel en alledaags. In de poëzie werden de ingewikkelde constructies geloosd en kozen dichters voor een spreektoon, zogeheten *poésie parlante*. *Forum* heeft veel schrijvers bekend of bekender gemaakt, zoals Simon Vestdijk, maar ook de al gevestigde Willem Elsschot.

7. Tweede helft van de twintigste eeuw

7.1 Historische achtergrond

De Tweede Wereldoorlog had Europa in puin achtergelaten. Niet alleen letterlijk, vanwege de beschietingen en bombardementen, maar ook op politiek en maatschappelijk gebied. Na de bevrijding was Europa in tweeën gesplitst: het Oostblok, dat door de Russische Sovjet-Unie bestuurd werd, tegenover de onafhankelijke West-Europese landen en de Verenigde Staten. De spanningen tussen oost en west liepen zo hoog op dat het lange tijd leek alsof er een Derde Wereldoorlog zou uitbreken. Het conflict ontvlamde echter nooit, en dus is deze periode, tot de val van de Berlijnse Muur in 1989, de geschiedenis ingegaan als de Koude Oorlog.

Na de Tweede Wereldoorlog wilden overheden, bedrijven en burgers hun land weer zo snel mogelijk opbouwen. Ze begrepen dat daarvoor samenwerken noodzakelijk was. In Nederland ontstond het poldermodel, waarbij alle partijen water bij de wijn doen om tot een gezamenlijk compromis te komen. In de periode van de wederopbouw ontwikkelden veel Europese landen, waaronder Nederland, zich bovendien tot een verzorgingsstaat, waarbij de overheid financiële hulp beschikbaar stelt aan degenen die anders niet goed kunnen

Afb. 7.1. Het hyperrealistische werk *Supermarket Lady* (1970) van de Amerikaanse kunstenaar Duane Hanson vormt een aanklacht tegen de consumptiemaatschappij.

rondkomen. Dit zette de **ontzuiling** in gang, omdat burgers steeds minder afhankelijk werden van hun kerk, club of vereniging. Ook op inter-Europees gebied werd er meer samengewerkt, in voorlopers van de Europese Unie.

Vanaf 1955 bleek de wederopbouw succesvol en herstelde de economie zich. Mensen beschikten ineens over voldoende geld om tv's, auto's en wasmachines aan te schaffen, die op grote schaal geproduceerd werden. Zo ontstond de **consumptiemaatschappij**, die het individualisme aanwakkerde: mensen konden nu hun eigen stijl en smaak ontdekken – en de bijbehorende producten kopen. De tv bracht bovendien de buitenwereld binnenshuis: ineens was iedereen op de hoogte van wat er internationaal speelde. Dit zorgde voor grote protestbewegingen: van hippies tegen de Koude Oorlog en de oorlog in Vietnam, van jongeren die zich afzetten tegen hun conservatieve ouders en van vrouwen die zich bleven inzetten voor vrouwenemancipatie tijdens de tweede feministische golf.

Roerige tijden, waarvan veel kunststromingen onder de verzamelnaam **postmodernisme** een reflectie zijn. Sommige van die stromingen zijn een voortzetting of juist een tegenreactie op het **modernisme** (zie 6. Interbellum), andere zijn nieuw ontstaan. Veel van de postmodernistische stromingen zijn nog altijd actueel, zoals het **neorealisme**.

7.2 Cultureel-literaire stromingen

- **Existentialisme:** Het is niet verwonderlijk dat er na alle verschrikkingen van de oorlog een existentialistische stroming op gang komt, met de Franse schrijver Jean-Paul Sartre als centrale figuur (zie ook [H6 Vriendschap, Opdracht 10](#)). Het existentialisme is filosofisch van aard en gaat over hoe wij als mensen ons door de zinloosheid van het leven moeten slaan. In tegenstelling tot het determi-

nisme van het **naturalisme** (zie paragraaf 5.2, p. 18) zijn existentialistische schrijvers en filosofen ervan overtuigd dat wij als individu zelf verantwoordelijk zijn voor ons levensgeluk, en dat we dus zelf zin aan ons leven moeten geven. Ons lot ligt niet van tevoren vast, maar dat bepalen wij zelf door de keuzes die we maken.

Het existentialisme was populair onder Franse, Duitse en Russische schrijvers, maar is met Willem Frederik Hermans ook in Nederland groot geworden. De zinloze levens van zijn personages die van de ene mislukking in de andere tuimelen, zijn kenmerkend voor het oeuvre van Hermans. Veel van zijn werken gaan ook over de zoektocht van het hoofdpersonage naar zijn ware zelf (zie ook [H3 Identiteit, Opdracht 6](#)).

- **Geëngageerde literatuur:** Literatuur is bij uitstek een kunstvorm die reflecteert op de maatschappij van dat moment. Na de Tweede Wereldoorlog gebeurde dat zelfs nog directer in de vorm van geëngageerde literatuur, cabaret en muziek. Boudewijn de Groot was een singer-songwriter die bekend werd met protestmuziek, waarin hij kritiek leverde op de politiek en internationale gemeenschap. In het nummer 'Welterusten, meneer de president' (1966) maakt hij allerlei sarcastische opmerkingen aan het adres van de Amerikaanse president Johnson over de oorlog met Vietnam. Feministische literatuur past vanzelfsprekend eveneens binnen deze stroming, met werken waarin (vaak vrouwelijke) auteurs de maatschappelijke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen aankaarten om de ongewenstheid daarvan duidelijk te maken. Een Nederlands voorbeeld is *De schaamte voorbij* (1976) van Anja Meulenbelt.

Ook Gerard Reve (zie [H3 Identiteit, Opdracht 6](#) en [H6 Vriendschap, Opdracht 6](#)) kunnen we onder de geëngageerde schrijvers scharen, zij het tegen zijn wil. Als een van de eerste Nederlandse auteurs die homoseksualiteit op provocerende wijze in zijn romans verwerkte is hij onbedoeld een boegbeeld van de homo-emancipatie geworden. Zelf noemde hij zich een "romantisch-decadent prozaschrijver en dichter".

Boudewijn de Groot met zijn protestlied 'Welterusten, meneer de president', geschreven door Lennaert Nijgh (1966).

- **Experimentele poëzie:** Eind jaren 1940 sloot een groep jonge dichters zich aan bij CoBrA, een groep Deense, Belgische en Nederlandse kunstenaars die geloofden dat kunst alleen tot stand kon komen door werkelijk vrije geesten. Die vrijheid zie je terug in de literatuur bij Remco Campert, Lucebert, Hugo Claus en Gerrit Kouwenaar, dichters die bekend zijn geworden als de **Vijftigers**. Ze keerden zich af van het 'gekunstelde' en uitten zich in een spontane, vrije vorm van poëzie met weinig rijm, hoofdletters en interpunctie. Als lezer is het moeilijk te zeggen waar de ene zin eindigt en de andere begint; niet voor niets dat hun werk ook wel 'experimentele' of 'vrije poëzie' wordt genoemd, grenzend aan het **dadaïsme**. Berucht was het gedicht 'Oote' van Jan Hanlo, dat zelfs in de Eerste Kamer werd besproken als "infantiel gebazel", terwijl het in een blad was verschenen dat door de overheid gefinancierd werd.

Oote

Oote oote oote
Boe
Oote oote
Oote oote oote boe
Oeoe
Oe oe oote oote oote
A
Aaa
Oote aaa
Oote oe oe
Oe oe oe
Oe oe oe oe oe
Oe oe oe oe oe
Oe oe oe oe oe oe oe
Oe oe oe etc.
Oote oote oote
Eh ehe uh
Euh euh etc.
Oote oote oote boe
etc.
etc. etc.

Hoe boe hoe boe
Hoe boe hoe boe
B boe
Boe oe oe
Oe oe (etc.)
Oe oe oe oe
etc.
Eh eh euh euh euh

Oo-eh oo-eh o-eh eh eh eh
Ah ach ah ach ach ah a a
Oh ohh ohh hh hhh (etc.)
Hhddd
Hdd
D d d d da
D dda d dda da
D da d da d da d da da da
da
Da da demband
Demband demband dembrand dembrandt
Dembrandt Dembrandt Dembrandt
Doe d doe d doe dda doe
Da do do do da do do do
Do do da do deu d
Do do do deu deu doe deu deu
Deu deu deu da dd deu
Deu deu deu deu

Kneu kneu kneu kneu ote kneu eur
Kneu kneu ote kneu eur
Kneu ote ote ote ote ote
Ote ote oote
Ote ote
Boe
Oote oote oote boe
Oote oote boe oote oote oote boe

Jan Hanlo, 'Oote' in: *Tirade*. Jaargang 19 (1975).

Afb. 7.2. De eerste druk van *De Oostakkerse gedichten* (1975) van Hugo Claus, met een omslagontwerp van CoBrA.

- **Neorealisme:** Als reactie op de **abstracte** kunst en het **surrealisme** van het interbellum kwam het neorealisme op gang, een opleving van het negentiende-eeuwse **realisme** (zie 4. Romantiek). In plaats van over het fantasierijke gevoelsleven van de auteur ging literatuur nu weer over alledaagse onderwerpen. De stroming was en is tot op heden nog steeds bijzonder populair in verschillende kunstvormen, onder andere in de uitvergroete vorm van het hyperrealisme (zie afb. 7.1).

Een van de Nederlandstalige neorealistische grootheden is de in Nederlands-Indië opgegroeide Hella Haasse, die in haar veelal **historische romans** de realiteit op heldere wijze beschrijft (zie ook **H6 Conflict**, **Opdracht 5**). Een Vlaamse neorealist is Louis Paul Boon. Zijn werken *De Kapellekensbaan* (1953) en *Zomer te Ter-Muren* (1956) worden ook wel gezien als 'subjectief realistisch'; realistisch vanwege de thematiek, maar subjectief vanwege de opzettelijk chaotische structuur met veel anekdotes, onderbrekingen en tijdsprongen.

Onder het Nederlands naoorlogse neorealisme vallen eveneens Anna Blaman (zie ook **H2 Liefde**, **Opdracht 8**), Jules Deelder, Tessa de Loo en J. Bernlef. Laatstgenoemde schreef onder andere *Hersenschimmen* (1984), over een ernstig dementerende man. Bernlef richtte samen met K. Schippers en G. Brands het neorealistische tijdschrift *Barbarber* (1958-1972) op. De *Barbarber*-schrijvers zijn ook

wel bekend geworden als **de Zestigers**, omdat ze haaks op de literaire opvattingen van de Vijftigers stonden (zie ook **H6 Conflict, Slotopdracht**).

Afb. 7.3. Nummer 55 en 47 van het literaire tijdschrift *Barbarber*, dat van 1958 tot 1972 verscheen als een in de lengte gevouwen A4'tje.

- **Roman noir:** Het neorealisme geeft het leven al niet zo rooskleurig weer, de roman noir doet daar nog een pessimistisch schepje bovenop. In dit genre leeft de hoofdpersoon in een slechte, duistere wereld en is hij of zij het slachtoffer van de acties van anderen (bijvoorbeeld een corrupt systeem zoals de maffia) of van zichzelf (in de vorm van zelfdestruc-tief gedrag als alcoholisme). De roman noir is verwant aan de detective en thriller, en vaak expliciet gewelddadig of erotisch. Het genre is ook in Hollywood populair geworden onder de naam film noir, waar meer recentelijk regisseurs als Quentin Tarantino 'neonoir'-films uitbrengen.

In de Nederlandse literatuur kun je Jan Wolkers als roman-noir-auteur zien. Hij schreef vaak grove, nietsverhullende romans met een slechte afloop, zoals *Turks fruit* (1969), waarin hij seksscènes uitgebreid beschrijft en ook schuttingtaal niet vermijdt. Andere Nederlandse schrijvers die binnen het roman-noir-genre vallen zijn Leon de Winter, Anton Koolhaas en Mensje van Keulen.

- **Magisch-mythisch:** Net als bij het **symbolisme** (zie paragraaf 5.2, p. 19) draait het bij de magisch-mythische stroming (ook wel magisch-religieus genoemd) om het vinden van de diepere betekenis van de werkelijkheid door het gebruik van symbolen. Veel van de verhalen van Harry Mulisch gaan hier ook over; de personages stijgen boven zichzelf uit door middel van religieuze of antieke symbolen, zoals in zijn bekendste werk *De ontdekking van de hemel* (1992). Mulisch verwijst in zijn werk veel naar de klassieke oudheid en filosofie, wat zijn werk, net als dat van symbolisten, niet voor alle lezers even toegankelijk maakt. De romans die Hugo Claus vanaf de jaren 1950 schreef, hebben ook veel mythische en religieuze verwijzingen, zoals *De verwondering* (1962) en zijn bekendste werk *Het verdriet van België* (1983).

8. Hedendaagse literatuur

8.1 Historische achtergrond

Het einde van de twintigste eeuw kenmerkt zich in Europa door twee belangrijke gebeurtenissen: de val van de Berlijnse Muur (1989) en de internetrevolutie. De val van de Muur zorgde ervoor dat Duitsland en Oost- en West-Europa weer verenigd werden, en Europa nog intensiever ging samenwerken op economisch en politiek vlak. Met de uitbreiding van de Europese Unie werd reizen, studeren en werken in andere Europese landen gemakkelijker. Met name Oost-Europeanen maakten gebruik van deze voordelen door werk te zoeken in rijkere West-Europese landen als Engeland, de Benelux, Oostenrijk, Frankrijk en Duitsland. De open binnen-Europese grenzen betekenden bovendien dat ook economische en oorlogsvluchtelingen uit Afrika en het Midden-Oosten vanuit het land van aankomst, vaak Griekenland, Italië of Spanje, zonder problemen door konden reizen naar het EU-land van hun keuze. Niet alle West-Europeanen waren even blij mee met de komst van deze vreemdelingen. Het gevoel van nationalisme nam toe, aangewakkerd door de angst voor moslimterrorisme na de aanslagen op de Twin Towers in New York (2001).

Van wereldwijde impact was de digitale revolutie vanaf 1993, toen internet voor iedereen toegankelijk werd. In datzelfde jaar kwam ook de mobiele telefoon op de markt voor commercieel gebruik. Mensen waren nu vaker en makkelijker bereikbaar, bijvoorbeeld ook onderweg. Met de komst van mobiel internet zijn we zelfs 24 uur per dag met elkaar verbonden en kunnen we op alle tijdstippen berichten ontvangen en versturen. Hierdoor veranderde niet alleen onze manier van communiceren, maar onze gehele leefstijl. Internetsdiensten als Google en Wikipedia zorgen ervoor dat we minder zelf hoeven te onthouden, reizen is een stuk makkelijker geworden en de consumptiemaatschappij (zie 7. Tweede helft van de twintigste eeuw) kon nog verder groeien.

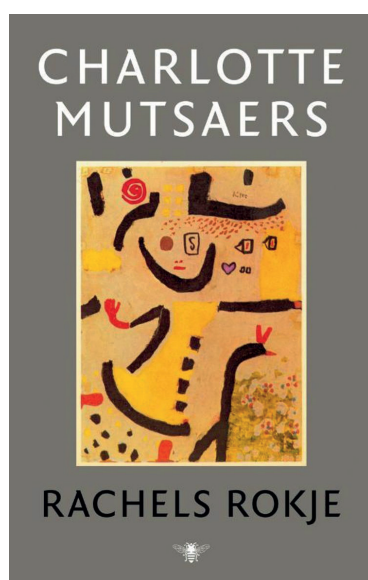
Op kunst en literatuur hebben deze veranderingen ook impact gehad. Het is echter lastig hedendaagse culturele stromingen te beschrijven, omdat we nog te weinig afstand hebben om te kunnen reflecteren op bepaalde trends. Er zijn echter wel een aantal algemene ontwikkelingen in kunst en literatuur te ontdekken. Een aantal **postmoderne** stromingen (zie paragraaf 7.2) loopt door tot in het begin van de eenentwintigste eeuw. Vrij recent is het **metamodernisme**, dat het nu langzamerhand aan het overnemen is van het postmodernisme.

Afb. 8.1. Op 11 september 2001 vlogen twee gekaapte passagiersvliegtuigen in de Twin Towers in New York. De aanslag kostte aan bijna 3000 mensen het leven. De Verenigde Staten verklaarden onmiddellijk de oorlog aan het terrorisme, met militaire NAVO-acties in Afghanistan als gevolg.

8.2 Cultureel-literaire stromingen

- **Neorealisme:** Net als de naoorlogse neorealisten (zie paragraaf 7.2, p. 23-24) beschrijven ook hedendaagse neorealistische schrijvers alledaagse gebeurtenissen op een treffende manier. Het onderwerp kan **autobiografisch** (gebaseerd op het leven van de schrijver zelf) zijn, maar ook historisch of volledig fictioneel. Net als bij hun voorgangers van een paar decennia geleden spreekt een ontgoocheling of teleurstelling in de wereld uit hun werk. In *Knielen op een bed violen* (2005), een deprimerende roman over het leven van een strenggelovige vader, verwerkt Jan Siebelink bijvoorbeeld zijn jeugdherinneringen aan het vergelijkbare milieu waarin hij is opgegroeid. Rascha Peper, Thomas Rosenboom, Griet Op de Beeck (zie ook **H2 Liefde, Opdracht 5**), Abdelkader Benali, Tommy Wieringa en Kader Abdolah gelden allen als auteurs met neorealistische werken.
- **Scepticisme:** Veel postmoderne auteurs concludeerden dat het onmogelijk is om de werkelijkheid te beschrijven, omdat taal altijd tussen de schrijver en het beschrevene in staat. Deze moeite met betekenisgeving zorgt ervoor dat schrijvers sceptisch naar literatuur kijken. Ze laten vaste literaire elementen als **chronologie**, **plot** en **perspectief** los. Hun werken vallen vaak niet onder één genre, maar zijn een combinatie van of juist **parodie** op verschillende genres. Ze verwijzen in hun werk veel naar andere literaire teksten, wat we **intertekstualiteit** noemen. Daarmee incorporeren ze onderliggende ideeën en theorieën van anderen in hun eigen werk. Doeschka Meijsing is zo'n auteur, die bijvoorbeeld in haar roman *De tweede man* (2000) voortdurend verwijst naar filosofische ideeën en verhalen uit de oudheid, wisselt van vertelperspectieven en de **vertelde tijd** niet chronologisch laat verlopen. Andere auteurs binnen deze stroming zijn Oek de Jong, Renate Dorrestein, Hafid Bouazza, Connie Palmen, Cees Nooteboom en Charlotte Mutsaers.
- **Generatie Nix:** In de jaren 1990 debuteerden een aantal Nederlandse schrijvers die vlak na de babyboom van de jaren 1960 geboren waren. Hun werken kenmerken zich door een harde, realistische en tegelijkertijd ironische schrijfstijl. De boodschap is nihilistisch: het leven heeft geen

Afb. 8.2. *Rachels rokje* (1994) van Charlotte Mutsaers beschrijft de verliefdheid van een leerling op haar docent aan de hand van de 37 plooiën in haar rokje.

betekenis en er bestaat geen waarheid. Om toch nog iets te voelen grijpen de personages vaak naar seks, drugs en drank. Onder anderen Joost Zwagerman, Ronald Giphart en Arnon Grunberg hebben Generatie Nix-werken gepubliceerd.

- **Metamodernisme:** Als zeer recente stroming kan het metamodernisme gezien worden, een term die door drie jonge Nederlandse wetenschappers is gemunt. Net als de postmodernisten geloven metamodernisten dat de wereld een slechte plek is. In plaats van daarin te berusten, verlangen metamodernisten wel naar een betere wereld en geloven ze ook dat die te bereiken is. De manier waarop is echter onduidelijk. Hun doelen liggen vaak op de korte termijn en kunnen snel wisselen. Zo kunnen ze zich het ene moment hard maken voor het klimaat door mee te doen aan demonstraties, en zich het volgende moment mee laten slepen in een sociaal doel zoals woningnood. Ondanks het ontbreken van een duidelijke lijn zijn hun doelen oprecht; in tegenstelling tot de postmodernistische ironie staat het metamodernisme weer in het teken van oprechte emotie.

Metamodernistische verhalen gaan over personen die op het oog niets met elkaar gemeen hebben, over relaties en acties die gedoemd zijn te mislukken – maar wel vanuit de intentie om betekenis te geven en de gezamenlijke kortstondige doelen te bereiken. *Alles wat er was* (2013) van Hanna Bervoets is zo'n verhaal over willekeurige mensen die met elkaar opgescheept zitten (zie ook **H5 Sociale normen, Opdracht 8**). Ook Manon Uphoff en Marieke Lucas Rijneveld kunnen als metamodernistische schrijvers gezien worden.

Afb. 8.3. Annabel Daou, *Which Side Are You On?* (2012). Dit metamodernistische installatiekunstwerk bestaat uit een oude kleuren-tv en een geluidsopname van Daou, die aan verschillende mensen vraagt aan welke kant ze staan. De open vraag brengt mensen in verwarring en je hoort de twijfel in hun stem; we hebben altijd geleerd dat het verkeerd is rigoureuus een kant te kiezen, dus welke kant kies je dan?

3. Identiteit

INTRODUCTIE

Marvel, *Spider-Man: Homecoming* (2017)

Afb. 3.1. Scène uit *Spider-Man: Homecoming* (2017).

Afb. 3.2. *Spider-Man* voor PlayStation 4: in deze game verplaats je je in de Marvel-held.

Afb. 3.3. Spider-Man-verkleedkleding: jong en oud kan zich een echte superheld voelen.

Fragment uit *Spider-Man: Homecoming* (2017).

Bekijk de clip van *Spider-Man: Homecoming* via de QR-code.

- a. Waarom is wat er gebeurt in de scène voor Peter Parker (Spider-Man) een belangrijke gebeurtenis?
- b. Noem twee elementen uit zijn reactie waaraan je ziet dat de ontmoeting met zijn vriend Ned hem wat doet.

- c. Spider-Man draagt een masker om zijn identiteit verborgen te houden. Waarom doet hij dat volgens jou?
- d. Geef een voorbeeld van hoe jij jezelf weleens verkleed of vermomd hebt, bijvoorbeeld tijdens carnaval, verkleedfeestjes of LARPing. Hoe vind jij het om je te verkleeden/vermommen?

Wat maakt jou zo uniek? Wie je precies bent, is misschien wel een van de moeilijkste vragen die je jezelf kunt stellen. Wat zorgt ervoor dat jij bent wie je bent? Hoe komt het dat je je op sommige momenten niet helemaal jezelf voelt, of ervan baalt dat je bent zoals je bent? Misschien zou je weleens een keer iemand anders willen zijn. En heb jij online dezelfde identiteit als in het dagelijks leven?

Je identiteit bestaat uit meerdere lagen. Waar je vandaan komt is van invloed, maar ook je gender, je seksuele geaardheid, het milieu waarin je opgroeit en welke vrienden je hebt. Het zijn stuk voor stuk bouwstenen van wie jij bent.

Als je twijfelt over een of misschien wel meerdere van die bouwstenen, kan dat leiden tot een identiteitscrisis – je weet even niet meer zeker wie je bent en hoe je jezelf aan anderen wilt presenteren. Je zou niet de eerste zijn, zoals je in dit hoofdstuk wel zult ontdekken. Dat het thema in de middeleeuwen al relevant is, zie je in het eerste fragment. Je volgt het thema door de eeuwen heen in de rest van de fragmenten.

OPDRACHT 1

Anoniem, *Karel ende Elegast* (ca. 1270)

In de dertiende eeuw werd in Brabant *Karel ende Elegast* geschreven, een werk van ongeveer 1400 rijmende verzen. Het is een **ridderroman**, behorend tot de zogeheten **Karelepiek** (zie paragraaf 1.3 in het literair-historisch overzicht). *Karel ende Elegast* is belangrijk voor de Nederlandse literatuur, omdat het de enige Middelnederlandse Karelroman is waarvan de volledige tekst is overgeleverd. Het vertelt het verhaal van Karel de Grote, die op een nacht door een engel bevolen wordt uit stelen te gaan. Hoewel Karel eigenlijk niet wil, trekt hij er toch op uit. Al peinzend rijdt hij door de bossen, en komt tot het inzicht dat hij een van zijn trouwste ridders, Elegast, onterecht verbannen heeft. Door zijn ballingschap is Elegast struikrover geworden. Terwijl Karel daarover nadenkt, komt hij een zwarte ruiter tegen.

1 Met deser talen voer hi voort,
Die coninc, ende heeft verhoort,
Hoe een ridder quam gevaren,
In deselver gebaren

5 Als die riden wille verholen,
Met wapen swart als colen.
Swart was helm ende schilt,
Die hi an den hals hilt.
Sinen halsberch mocht men loven.

10 Swart was den wapenroc daerboven,
Swart was d'ors, daer hi op sat,
Ende quam enen sonderlingen pat
Dwers gereden dor den woude.
Als en die coninc gemoeten soude

15 Seind'i hem ende was in vare,
Ende waende, dat die duvel ware,
Omdat hi was so swart al.

Woordenlijst

1	Met deser talen:	terwijl hij dit dacht
2	verhoort:	gehoord
3	quam gevaren:	kwam aanrijden
4-5	In deselver gebaren, Als die:	op dezelfde manier als iemand die
9	halsberch:	borstharnas
11	ors:	ros, paard
12	quam enen sonderlingen pat:	hij kwam op een afgelegen pad
14	en:	hem
14	gemoeten:	ontmoeten
15	Siend'i hem:	zegende hij zichzelf
15	vare:	vrees

De zwarte ruiter is Elegast, maar omdat hij er zo "verholen" (r. 5) uitziet, herkent Karel hem niet. Elegast weet evenmin dat hij de koning tegenover zich heeft. Hij merkt wel op dat de man dure kleding en een schitterend zwaard draagt. Zo iemand hoort niet thuis in het woud, meent Elegast, dus hij vermoedt dat deze rijke ruiter verdwaald is en hij hem gemakkelijk kan beroven. Hij stelt de koning een aantal vragen, maar in plaats van antwoord te geven daagt die hem uit.

Doen antwoorde die coninc:
"Gi vraget mi so menich dinc,
20 In weet's u hoe berechten.
Ic hebbe liever, dat wi vechten,
Dan ic't u seide bi bedwange.
So hadd'ic geleeft vele te lange,
Dat mi een man dwange soude

25 Van dingen, die ic niet en woude
Berechten, t'en ware mi lief.
Coomt er mi goed af oft meskief,
Wi sullen desen strijt nu scheiden
Ende becorten tusschen ons beiden."

30 Des conincs schilt was overtrect,
Hi en wilde's niet voeren ontdekt
Om't teiken dat er ane stoet.
Di en wilde niet, dat men ware vroet,
Dat'i ware die coninc.

Woordenlijst

20	In weet's u hoe berechten:	ik weet niet hoe ik het u moet vertellen [berechten = berichten, vertellen]
26	t'en ware mi lief:	als het mij niet beviel
27	meskief:	ongeluk, kwaad
28-29	scheiden ende becorten:	kort en goed beslissen
32	teiken:	het koninklijk wapenteken
32	er ane stoet:	erop stond
33	ware vroet:	wist

In de vechtpartij legt Karel bijna het loodje, tot Elegast zo'n harde klap met zijn zwaard uitdeelt dat het in twee stukken breekt. Elegast begint al te wanhopen, want hij kan zich niet meer verdedigen. Karel weet dat hij de genadeslag kan uitdelen, maar houdt zich in.

35 Doe docht den coninc scande
Op enen te slane, die vore hem helt.
Doen hi sach liggen t'swaert op't velt,
In tweeen stucken tebroken,
Doe peinsd'i: "T'en es niet gewroken,

40 Die enen wille slaen oft deren,
Die hem niet et can geweren."
Dus hilden si stille in't wout,
Haer gepeins was menichfout,
D'een wie d'ander wesen mochte.

45 "Bij den Here, die mi gewrochte,"
Sprac Karel die coninc,
"Gi en berecht mi ene dinc,
Here ridder, des ic u vrage,
Gi hebt geleeft al u dage:

50 Hoe gi heet oft wie gi sijt,
Ende laet ons corten desen strijt.
Mach ic met eren liden,
Ic sal u henen laten riden,
Als ic uwen name weet."

55 Die swarte sprak: "Ic ben bereet,
Indien dat gi mi maket vroet,
Wat nootsaken dat u doet,
Dat gi hier quaemt te nacht,
Ende wiens toren dat gi wacht."

60 Doe seinde Karel, die edel man:
"Segt mi t'ierst, ic segg'u dan
Wat ic hier soeke ende jage.
In darf niet riden bi dage;
T'en es sonder nootsake niet,

65 Dat gi mi dus gewapent siet.
Ic sal u seggen, hoe't coomt
Also gi mi uwen name noemt,
Dies sijt seker ende vast."
"Here, ic hete Elegast."

Woordenlijst

36 die vore hem helt:	die zo voor hem stond
39 T'en es niet gewroken:	hij blijft niet ongestraft
41 geweren:	verweren
43 menichfout:	erg, veel
45 gewrochte:	geschapen heeft
52 met eren liden:	hier eervol doorheen komen
55 bereet:	bereid
56 maket vroet:	mededeelt
59 wiens toren dat gi wacht:	wiens leed gij zoekt
63 In darf = ic en darf:	ik durf

Afb. 3.4. 'Carel en Elegast'. Illustratie uit *Karolingische verhalen*.

Uit: Dr. H.W.E. Moller, *Karel ende Elegast. Middeleeuws ridderdicht met inleiding en verklaringen* (1929), v. 273-289, 367-383, 442-476.

- Leg uit hoe de dt-regel bij werkwoordspelling wordt gebruikt, en geef hiervan drie voorbeelden.
- Is er sprake van een **metrum**? Leg je antwoord uit aan de hand van een citaat.
- Wat is het **rijmschema**?
- Welke vorm van **beeldspraak** zie je in regel 6?

- Noch Karel, noch Elegast herkent de ander als ze elkaar zien. Citeer een regel waaruit dit blijkt. Leg ook uit of ze beiden aan het einde van het fragment weten wie ze voor zich hebben.
- Beschrijf voor beide personages hoe en waarom ze zich vermomd hebben.

- Zowel Karel als Elegast probeert te achterhalen wie de ander is. Leg uit waarom het zo belangrijk voor beiden is om de identiteit van de ander te kennen. Betrek in je antwoord wat je weet over middeleeuwse gebruiken.
- Karel doodt Elegast niet, hoewel hij wel die mogelijkheid heeft. De reden daarvoor komt voort uit **hoofsheid**. Wat is de reden die Karel geeft?
- Lees de rest van *Karel ende Elegast* (de volledige tekst staat online in de DBNL) of zoek op hoe het verhaal verder verloopt. Vat het hele verhaal samen in een stripverhaal van maximaal tien scènes.

Thematiek in middeleeuwse literatuur gaat met name over de gemeenschap; hoe je respectvol met elkaar omging en hoe je vroom leefde. De eigen identiteit was daaraan ondergeschikt.

- j. Onderbouw bovenstaand standpunt met een argument. Verwijs in je antwoord naar het fragment.
- k. Geef op basis van het fragment ook een tegenargument bij het bovenstaande standpunt.

- l. Van dit eeuwenoude verhaal zijn in de loop der tijd veel verschillende bewerkingen verschenen. Een daarvan is een **proza**versie door J.A. Alberdingk Thijm, *Karolingische verhalen* (1948). Zoek in de DBNL de fragmenten op pagina 61-62 op in het proza (gebruik de regelnummers ter referentie). In hoeverre heeft Alberdingk Thijm zich aan de oorspronkelijke tekst gehouden? Schrijf hierover een uiteenzetting van ca. 400 woorden, waarin je zowel het taalgebruik als de verhaalinhoud bespreekt.

OPDRACHT 2

Michiel Hillen van Hoochstraten, *Ulespieghel* (1520)

Zoals je bij de vorige opdracht al kon lezen, gaat veel middeleeuwse literatuur over trouw, geloof en goed gedrag. De eigen identiteit speelde in mindere mate een rol; vooral de gemeenschap was belangrijk. In de late middeleeuwen verandert dat onder invloed van het **humanisme** (zie ook paragraaf 2.2 in het literair-historisch overzicht), zoals uit onderstaande verhalen-

reeks van de Vlaamse uitgever Michiel Hillen van Hoochstraten blijkt. Tjil Uilenspiegel is een literair figuur die in de late middeleeuwen in Duitsland ontstond, en die zo populair was dat hij tot en met de negentiende eeuw in verhalen voorkwam. Hij stond bekend als een 'scalc' (deugniet) die met zijn streken de ware aard van mensen onthulde. Zijn naam, Uilen-spiegel, moet je in die zin letterlijk opvatten. In de middeleeuwen stond een uil niet voor wijsheid, zoals tegenwoordig, maar juist voor domheid (denk aan uilskuiken). In een spiegel zie je jezelf gereflecteerd, en zo liet Tjil Uilenspiegel de domme of slechte mensen die hij tegenkwam zien wie ze werkelijk waren.

1 HOE HEM ULESPIEGHEL VOOR EEN SMIT VERHUURDE
In Oostlant tot Rostic verhuerde hem Ulespieghel bi een smit
[...]. Die meester dacht dat den knecht te betalen ende hi
wilde opstaen .vii. dagen lanc ter middernacht ende wecken
5 die knechten om wercken tot dat si smeden ende dan wilde
hi weder om gaen slapen. Doe seiden die ander knechten.
Hoe mach dat comen dat wi nu dus vroech moeten op staen?
dit en plagen wi niet te doen. Ulespiegel seyde. Believet u ic
salt hem segghen, die knechten seyden ia. Doe sprac Ulespie-
10 gel. Meester waer om wect ghi ons te middernacht? Hi
antwoorde ende seyde. Dat is mijn maniere dat mijn knechten
die eerste .vii. daghen niet meer dan eenen halven nacht op
haer bedde en ligghen. Ulespiegel sweech ende zijn gesellen
ooc, ende des anderen nachts riepse die meester weder om
15 op ter middernacht so ginghen die knechten wercken ende
Ulepieghel bant dat bedde op sinen rugghe. Ende doe dat iser
heet was sloech die meester mede dat die voncken op dat
bedde vloghen. Siet doch, seyde die meester, sidi dul of sot?
waer om en laet ghi dat bedde niet liggen op sijn plaetse?
20 Ulespieghel seyde, meester en weest niet gram, het is mijn
maniere, als ic eenen halven nacht op dat bedde heb gelegen
dan legghet dat bedden eenen halven nacht op mi. Die meester
seyde, draget bedde op sijn plaetse ende gaet daer boven
wt minen huuse. Ulespiegel seyde doen, wel meester, ende
25 hi droech doe dat bedde op sijn plaetse weder ende hi creech
een leeder ende clam boven op dat huys ende brac al dat
dack af, ende hi ghinc lancx die latten buyten af uten huuse
vanden dake op de strate ende hi ginc wech.

Woordenlijst

3	.vii.:	7
5-6	dan wilde	dan wilde hij zelf
	hi weder om	terug naar bed
	gaen slapen:	gaan
6	Doe(n):	toen
8	plagen:	plegen
8-9	Believet u ic	Willen jullie dat ik
	salt hem	het hem zeg
	segghen:	
16-17	bant dat bedde	bond het bed op
	op sinen rugghe:	zijn rug
16	iser:	ijzer
18	sidi dul of sot:	ben je dom of gek
20	gram:	boos
24	wt:	uit
26	leeder:	ladder
26	clam:	klom

5. Sociale normen

INTRODUCTIE

Mano Bouzamour, *De belofte van Pisa* (2013)

De ik-figuur Samir, die zich liever Sam noemt, gaat voor het eerst in zijn leven naar een chic restaurant. Hij is met zijn vriendinnetje Evelien en haar ouders.

1 Terwijl ik de menukaart onder de loep nam, ontdekte ik een struikelblok: de volstrekt onbekende namen van de gerechten. Ik gleed met mijn hand over de panty van Evelien. Ik bedekte mijn gezicht met de menukaart en fluisterde: ‘Wat de fuck is car-pac-cio?’

5 Haar moeder keek op van de kaart. Ze bleek het gehoor van een vleermuis te bezitten. Terwijl een leesbril op haar neusvleugels rustte, legde ze mij haarfijn uit wat carpaccio was. ‘Dungesneden ossenhaas, met kappertjes en vlokjes Parmezaan,’ herhaalde ik. Heel beminnelijk. Alsof ze mij de grootste gunst van de wereld had gedaan. Ondertussen keek ik verschrikt naar de kelner die aankwam met een dienblad waarop ons bestek op een servetje klaarlag: nóg een obstakel. Bij ons thuis werd er niet met bestek gegeten. Behalve als we spaghetti aten, maar dat was een zeldzaamheid.

10 Op dat moment zag ik mezelf uit mijn lichaam opstijgen en even verderop bij een leeg tafeltje neerstrijken. Ik bekeek mezelf. Het leek alsof ik plankenkoorts had. De knieën knikkend omdat ik niet hier, op deze plek, met deze mensen wilde zijn. Alsof ik in een drukke lift zat – claustrofobisch! Dit was de eerste keer in mijn leven dat ik met Nederlanders uit eten was. Dat ik überhaupt in het gezelschap was van alleen maar Nederlanders. Kijk mezelf nou zenuwachtig wezen, in m’n trouwe Superman-T-shirt.

15 Dat shirtje is toch echt het enige heroïsche aan mij. En op dat moment dacht ik: wat de fuck is ossenhaas? Zo merkte ik, uit mijn ooghoeken kijkend, dat de vork met links wordt vastgehouden. Bij Marokkanen is het verplicht met rechts te eten. De duivel eet met je mee als je met links eet, waardoor je niet snel verzaaidigd raakt, zei vader. Schijnt in de Koran te staan. Het druiste tegen mijn natuur in. Ik trachtte met links te eten, assimilatie moet toch ergens beginnen. Vooruit, dan eet Satan maar gezellig een keertje mee.

20 Op het moment dat ik met mijn vorkje begon te prikken in mijn gegrilde kipfilet met olijven-roomsaus en zongedroogde tomaatjes uit Toscane, begreep ik het gezegde ‘twee linkerhanden hebben’. Ik deed enorm hard mijn best om zo gewoon mogelijk te eten. Verdomd moeilijk. Ondertussen trok ik een alles-ondercontrole-er-is-helemaal-niets-aan-de-hand-gezicht tot Evelien iets interessants te vertellen had. Ze zei dat ik niet zo moest smakken.

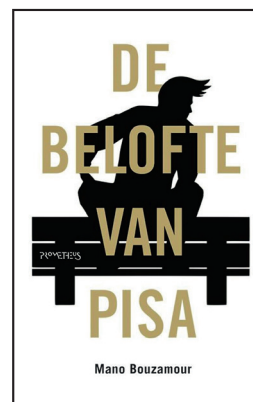
- In dit restaurant en bij deze familie gelden bepaalde gedragsregels waar Sam niet aan gewend is. Welke gedragsregels vindt hij lastig?
- Waarom zijn deze regels voor Sam niet vanzelfsprekend?
- Hoe lost hij dit op?

- Heb je zelf weleens een situatie meegemaakt waarin je niet goed wist wat er van je verwacht werd? Hoe ging je daarmee om?

Afb. 5.1. Mano Bouzamour, foto door Mart Boudestein.

Hoe gedraag je je aan tafel tijdens het eten? Moet je tegen ouderen altijd 'u' zeggen? En is het erg als je tijdens een gesprek steeds met je telefoon bezig bent? Bij je eigen familie en vrienden ken je de gedragsregels meestal wel, maar in een nieuwe situatie of omgeving kan het er heel anders aan toe gaan. Dat ervaart Sam, die opgroeit in een probleemwijk bij analfabete en slecht geïntegreerde ouders, wanneer hij als enige Marokkaanse leerling naar een elitaire middelbare school gaat. Op deze school, en bijvoorbeeld ook bij de

familie van Sams nieuwe vriendin Evelien, gelden allerlei codes die Sam niet kent.

De regels die bepalen hoe mensen met elkaar omgaan, worden ook wel 'sociale normen' genoemd. Deze normen kunnen per cultuur en per historische periode verschillen, maar ook per gezelschap en per situatie. In dit hoofdstuk ontdek je wat teksten uit de literatuurgeschiedenis ons vertellen over sociale normen – van de middeleeuwen tot nu.

OPDRACHT 1

Anoniem, *Van zeden* (ca. 1400)

Wat waren de sociale normen in de **middeleeuwen**? Om daarachter te komen, kun je kijken naar teksten uit deze periode. Op de volgende pagina vind je zes fragmentjes uit het middeleeuwse **leerdicht** *Van zeden*. Deze tekst komt uit de 14^e eeuw en is dus geschreven in het **Middelnederlands**.

- Lees de zes fragmenten met behulp van de woordenlijstjes. In elk fragment kun je een gedragsregel vinden. Schrijf deze zes regels op.
- Welke regels zijn bedoeld voor de gast?
- Welke regels zijn bedoeld voor de gastheer?
- Zet de zes regels in een logische volgorde; hoe verloopt een bezoekje?

- Welke gedragsregels gelden nu nog steeds bij het ontvangen van gasten?
- Bedenk zelf nog drie andere gedragsregels waar gasten zich bij jou thuis aan moeten houden.
- Vind je dat teksten als *Van zeden* bij literatuur horen? Waarom wel/niet? Ga in je antwoord in op de vorm en de inhoud van de gelezen fragmenten.

- Noteer een voorbeeld van **alliteratie** uit fragment 1 en uit fragment 4.
- Noteer twee voorbeelden van **enjambement** uit fragment 5.

- Herschrijf de regels die je bij h hebt bedacht op rijm.

Afb. 5.2. Een middeleeuws feestmaal.

OPDRACHT 10 - ANDERSTALIGE LITERATUUR

Dave Eggers, *De Cirkel* (*The Circle*, 2013)

Mae Holland werkt sinds drie weken bij de Cirkel, het machtigste internetbedrijf ter wereld. E-mails, sociale media, betalingsverkeer en aankopen worden door de Cirkel verbonden door een universeel besturingssysteem, zodat iedereen één online

identiteit heeft. Aan het eind van een werkdag krijgt Mae, die op de campus van het bedrijf woont, bezoek van haar collega's Denise en Josiah.

- 1 'Voor zover ik weet, hebben we in geen jaren een nieuwkomer gehad die met zoveel raadsels was omgeven. [...] Laten we met het afgelopen weekend beginnen. We weten dat je de campus vrijdag om 17.42 uur hebt verlaten en maandag om 8.46 uur weer terug was.'
- 'Had ik dit weekend moeten werken?' Mae groef in haar geheugen. 'Heb ik iets gemist?'
- 5 'Nee, hoor, nee. Er was geen, zeg maar, verplicht werk dit weekend. Wat niet wil zeggen dat zich zaterdag en zondag geen duizenden mensen op de campus hebben vermaakt en aan honderden verschillende activiteiten hebben deelgenomen.'
- 'Ik weet het, ik weet het. Maar ik was thuis. Mijn vader was ziek en ik ben naar huis gegaan om te helpen.'
- 'O, dat spijt me,' zei Josiah. 'Had het met zijn MS te maken?'
- 10 'Ja.'
- Josiah trok een meelevend gezicht en Denise boog zich naar voren. 'Maar zie je, hier wordt het helemaal verwarrend. We weten niets van die episode. Heb je tijdens deze crisis contact met andere Cirkelaars gezocht? Weet je dat we op de campus vier groepen hebben voor medewerkers met MS in de familie? Twee daarvan zijn voor kinderen van MS-patiënten. Heb je bij een van die groepen aangeklopt?'
- 15 'Nee, nog niet. Ik was het wel van plan.'
- 'Oké,' zei Denise. 'Laten we die gedachte even parkeren, want het is leerzaam, het feit dat je van het bestaan van deze groepen af wist, maar geen contact hebt gezocht. Je bent het er toch mee eens dat het goed is informatie over deze ziekte uit te wisselen?'
- 'Jazeker.'
- 20 'En uitwisseling met andere jonge mensen van wie de ouders eraan lijden – zie je daar het nut van in?'
- 'Absoluut.'
- 'Toen je bijvoorbeeld had gehoord dat je vader een aanval had gehad, toen heb je, wat, honderdvijftig kilometer of zo gereden en tijdens die rit heb je niet één keer geprobeerd informatie in te winnen bij de BinnenCirkel of bij de grotere BuitenCirkel. Ervaar je dat als een gemiste kans?'
- 25 'Nu wel, zeker. Ik was alleen overstuurd en ongerust en heb als een gek gereden. Ik was er niet helemaal bij, niet helemaal aanwezig.'
- Denise hief een vinger. 'Aha, aanwezig. Een geweldig woord is dat. Ik ben blij dat je dat gebruikt. Vind je jezelf meestal "aanwezig"?'
- 'Ik probeer het wel te zijn.'

Uit: Dave Eggers, *De Cirkel* (2013), vertaald door Gerda Baardman & Lidwien Biekmann.

- In het gesprek komt een aantal sociale normen naar voren waar Cirkelaars zich volgens Denise en Josiah aan zouden moeten houden. Welke zijn dat?
 - Hoe komt het dat Mae zich niet aan deze sociale normen heeft gehouden?
-
- Wat vind je van de sociale normen bij de Cirkel? Noem twee voordelen en twee nadelen van zulke sociale normen. Zou je bij zo'n bedrijf willen werken?
 - Denk je dat dit fragment een realistisch beeld geeft van de toekomst?

In dit hoofdstuk heb je gezien wat teksten uit de literatuurgeschiedenis ons kunnen vertellen over sociale normen in het verleden, het heden en de toekomst. Literatuur heeft lange tijd een didactische functie gehad: teksten moesten de lezer iets bijbrengen. Soms gebeurt dat op een heel expliciete manier, zoals in middeleeuwse leerdichten, kinderliteratuur uit de verlichting en etiquetteboekjes uit de twintigste eeuw. In zulke normatieve teksten worden regels geformuleerd die de lezer moet volgen. Daarnaast komen sociale normen vaak ook impliciet terug in literatuur: teksten als *Spaanschen Brabander* en *Camera Obscura* kunnen de lezer laten zien wat goed gedrag en wat slecht gedrag is. Verder heb je gezien dat literatuur een middel kan zijn om sociale normen te bekritisieren of om de lezer aan het denken te zetten: hoe zou ik me gedragen in extreme situaties?

SLOTOPDRACHT

Onderzoeksopdracht 1

- Zoek zelf in een historische tekst (geschreven vóór 1880) een fragment waarin de lezer expliciet een gedragsregel krijgt voorgeschreven. Om welke sociale norm gaat het hier?
- Maak een vergelijking met fragment 1 (*Van zeden*), 5 ('De vegtende jongens') en 7 (*Hoe hoort het eigenlijk?*) uit dit hoofdstuk. Hoe wordt de gedragsregel in jouw fragment gepresenteerd en hoe verhoudt dat zich tot deze fragmenten?
- Zoek achtergrondinformatie op over de door jou gekozen tekst. Voor welk publiek was deze gedragsregel bedoeld? Waar baseer je dat op?
- Hoe past de vorm bij de doelgroep? Leg je antwoord uit.

Onderzoeksopdracht 2

- Zoek zelf in een historische of moderne literaire tekst een fragment waarin sociale normen worden bekritiseerd. Op welke norm(en) richt de kritiek zich?
- Maak een vergelijking met fragment 8 ('In Nederland...') uit dit hoofdstuk. Vind je literatuur een geschikt middel om kritiek te uiten op sociale normen? Verwijs in je antwoord naar fragment 8 en naar het door jou gekozen fragment.

VERDER LEZEN

Nederlandse literatuur

- Robert Vuijsje, *Alleen maar nette mensen* (2008). De joodse, Marokkaans uitziende David is op zoek naar wie hij precies is, te midden van verschillende culturen en vooroordelen.
- Abdelkader Benali, *Bruiloft aan zee* (1996). Roman over een Nederlands-Marokkaanse migrantenfamilie die terugkeert naar Marokko om de bruiloft van de dochter te vieren, wat leidt tot culturele verwarring en conflicten op het gebied van tradities en sociale normen.
- Doeschka Meijsing, *Robinson* (1976). Roman over het zeventienjarige meisje Robinson, dat net is verhuisd naar een stad en worstelt met de strenge normen op haar nieuwe school en thuis bij haar moeder.
- Louis Couperus, *Extaze* (1891). Hoofdpersoon Cecile valt voor de foute man Taco Quaerts, maar schrikt van de ongepaste hartstocht die hij in haar oproept.
- J.A. Schasz, *Reize door het Aapenland* (1788). De ik-figuur belandt in een apengemeenschap met onderlinge strijd: moeten ze proberen mens te worden of zichzelf als aap te verbeteren?
- Pieter Langendijk, *Het wederzijds huwelijksbedrog* (1714). Classicistische komedie vol liefdesontwikkelingen en misverstanden, waarin de sociale normen van de (verarmde) adel worden bespot.
- Diederic van Assenede, *Floris ende Blancefloer* (ca. 1255). Blancefloer wordt verliefd op koningszoon Floris. De liefde is wederzijds, maar hoe reageert hun omgeving op deze ongepaste romance?

Anderstalige literatuur

- **Engels:** Margaret Atwood, *Het verhaal van de dienstmaagd* (*The Handmaid's Tale*, 1985).
- **Engels:** William Golding, *Heer der vliegen* (*Lord of the Flies*, 1954).
- **Frans:** Simone de Beauvoir, *Herinneringen van een welopgevoed meisje* (*Mémoires d'une jeune fille rangée*, 1958).
- **Frans:** Victor Hugo, *De ellendigen* (*Les Misérables*, 1862).
- **Duits:** Johann Wolfgang Goethe, *Faust* (*Faust*, 18e/19e eeuw).
- **Duits:** Christian Felix Weisse, *Kinderliedjes* (*Lieder für Kinder*, 1767-1769).
- **Spaans:** Francisco de Quevedo, *De zwendelaar* (*El Buscón*, 1626).
- **Grieks:** Fabels van Aesopus, o.a. overgeleverd in Babrius' *Μυθίαμβοι Αισώπειοι* (2^e eeuw n.Chr.); vertaald en bewerkt in het Latijn (Phaedrus, 1^e eeuw n.Chr.) en Frans (Jean de la Fontaine, 1668-1694).
- **Grieks:** Homeros, *Odysee* (Ὀδύσσεια, ca. 800 v.Chr.).
- **Latijn:** Ovidius, *De kunst van de liefde* (*Ars Amatoria*, ca. 1 v.Chr.).

Literaire begrippen

Deze begrippenlijst kent 5 onderdelen: 1) algemene begrippen die bij literatuur horen, 2) narratieve technieken, 3) poëtische technieken, 4) stijlfiguren en beeldspraak en 5) stijlen.

1. ALGEMEEN

Fictie: verhaal dat (grotendeels) door de auteur verzonnen is. Fictie kan op feiten gebaseerd zijn, maar aangevuld worden met de fantasie van de schrijver. Het tegenovergestelde hiervan is **non-fictie**: informatieve teksten over feiten.

Genre: categorie waarin je kunstvormen kunt indelen. Bij literatuur kun je bijvoorbeeld denken aan: fabels (dierenverhalen), detectiveverhalen, historische romans, nouvelles en sprookjes.

Hoofdtype: een van de drie overkoepelende genres in de literatuur. De drie hoofdtypegenres zijn: epiek (verhalende kunst), lyriek (gevoelskunst) en dramatiek ('speelbare' kunst). Deze hoofdtypegenres kunnen in elk type literatuur (poëzie, proza en toneel) gebruikt worden.

Interpunctie: gebruik van leestekens in een tekst. Interpunctie helpt je bij het lezen en interpreteren van een tekst.

Motto: korte tekst voor in het boek, die vaak de achterliggende bedoeling van de schrijver weergeeft.

Opdracht: korte tekst voor in het boek, waarmee de schrijver het boek opdraagt aan een persoon of meerdere personen.

Plot: ontwikkelingen en gebeurtenissen in het verhaal. Als je de plot vertelt, vertel je wat er in een boek, film of toneelstuk gebeurt.

Poëzie: gedicht; geschreven (of gesproken) taal, waarbij de vorm belangrijk is. Regels lopen bijvoorbeeld niet zomaar achter elkaar door, maar er is nagedacht over waar de ene regel stopt en de volgende begint – ook als dit midden in een zin is.

Proza: geschreven (of gesproken) taal, waarbij de vorm minder belangrijk is. Dit soort teksten zie je overal: krantenartikelen, romans of schoolboeken bijvoorbeeld.

2. NARRATIEVE TECHNIKEN

Iedereen die een verhaal vertelt, maakt gebruik van narratieve technieken. Dit zijn de belangrijkste:

Verhaalbegin

Ab ovo: vertelwijze waarbij een auteur zijn verhaal vanaf het begin (ab ovo betekent 'vanaf het ei') aan de lezer presenteert. Hij komt daarbij later dus niet met informatie die eigenlijk aan het begin voorafging.

In medias res: vertelwijze waarbij de auteur de lezer meteen midden in de verwickelingen plaatst. Noodzakelijkerwijs komt er dan achteraf nog informatie over gebeurtenissen die zich vóór het begin van de tekst hebben afgespeeld. Het is in de moderne literatuur de meest voorkomende manier van vertellen.

Post rem: vertelwijze waarbij de auteur het verhaal aan het (chronologische) eind van de verwickelingen laat beginnen. Alle informatie die na het begin komt, heeft daar dus vóór plaatsgevonden. De vertelwijze komt niet zo erg vaak voor in de literatuur. Een bekend voorbeeld is *Een nagelaten bekentenis* van Marcellus Emants.

Vertelperspectief/vertelsituatie

Ik-verteller/ik-perspectief: perspectief waarbij het verhaal door een van de personages in de ik-vorm verteld wordt. Dat kan tijdens de gebeurtenissen (belevend-ik) of achteraf (verhalend-ik). Een voorbeeld van een ik-verteller zie je bijvoorbeeld in het gedicht 'In Nederland...' van J.J. Slauerhoff (p. 113).

Auctoriële verteller/alwetende verteller: vertelsituatie waarbij een buiten en boven de tekst staande verteller optreedt. Deze verteller speelt dus zelf geen rol in het verhaal. Met name oudere literaire teksten, zoals *Noodlot* van Louis Couperus (p. 126-127), niet-literaire teksten en veel jeugdboeken maken gebruik van een auctoriële verteller.

Personale verteller: een combinatie van de ik-verteller en de auctoriële verteller. Hoewel de verteller in dit geval niet zelf in het verhaal betrokken is, wordt toch één persoon gevolgd. Het verhaal staat in de derde persoon, maar er is geen sprake van een compleet overzicht zoals bij het auctoriële perspectief. Dit zie je bijvoorbeeld in 'Vader, moeder, zoon' van Anna Blaman (p. 55-56).

Personages

Rond personage/round character: personage dat een ontwikkeling doormaakt in het verhaal. Daardoor kun je met hem of haar meelevens en wil je weten hoe het verder gaat. Meestal is de hoofdpersoon van een verhaal een rond personage.

Vlak personage/flat character: personage dat geen ontwikkeling doormaakt. Binnen een verhaal is een vlak personage wel belangrijk, maar meestal is het niet de hoofdpersoon.

Type: personage dat een minder belangrijke rol in het verhaal speelt, meestal is het een personage op de achtergrond.

Speaking name: personage met een naam die past bij zijn karakter. Zo is Hanneken Leckertant (p. 121-122) iemand die graag lekkere dingen eet.

Held en antiheld: een personage dat in een verhaal de dingen naar zijn hand zet, noemen we de held van het verhaal. Als hem allerlei dingen overkomen, zonder dat hij er invloed op heeft, dan heet hij een antiheld.

Ruimte: de **plaatsen** waar een verhaal zich afspeelt. Dit gaat niet alleen om de geografische plek, maar ook om alles wat een schrijver verder bedenkt over de omgeving: de inrichting van een kamer, de weersomstandigheden, etc. Vaak komen de ruimte en emoties van de hoofdpersoon overeen. Als de hoofdpersoon droevig is, regent het.

Tijd

Vertelde tijd: de tijd binnen een verhaal. De vertelde tijd van een verhaal over iemand die opgroeit, kan jaren zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval bij *Karakter* van F. Bordewijk (p. 67), de vertelde tijd van *Karakter* is 28 jaar.

Verteltijd: de tijd die je erover doet om het verhaal te vertellen, of vanuit de lezer: de tijd die het duurde om het verhaal te lezen. Het ligt eraan hoe snel je leest, maar de verteltijd van *Karakter* van F. Bordewijk is ongeveer 5 uur.

Flashback: binnen een verhaal terugspringen in de tijd.

FLOWCHART VOOR JOUW VOLGENDE BOEK

Lees je wel eens een roman?

ja

waarom?

dat vind ik leuk

omdat het moet van school/mijn ouders/mezelf

zin in een literaire uitdaging?

oke

nee

Lees: Charlotte Mutsaers, Rachels rolleke (1994)

zoek je volgende boek dan zelf maar lekker uit

wil je lezen ook leuk gaan vinden?

nee

zou leuk zijn, ja

yes! dat kan ik best

ah toe... help me toch op weg

kies een genre

nee

waarom niet?

ik hou niet van lezen

ik hou niet van verhalen

nee, ik ben een echte luisteraar

wel van kijken?

ook niet als ze in een andere vorm komen?

nee

probeer dan een luisterboek, bijv. Joe Speedboot door Tommy Wieringa zelf voorgelzen

ik kijk wel eens een film of serietje

ik vind gamen wel leuk

dan moet jij het van de werkelijkheid hebben. Lees: Anne Frank, Het achterhuis (1947)

kies er één:

GTA

The Legend of Zelda

Fifa

jij wilt in de huid van de badguy knipen! Lees: René Appel, De advocaat (2013)

fantasy, echt?

jaaa, met elfen en draken!

een sport-fanaat dus! Lees: Tim Krabbé, De renner (1978)

nee, het gaat mij om het epische

dan moet je deze klassieker hebben: Joost v/d Vondel, Gysbrecht van Aemstel (1637)

pech gehad, daar doen we niet aan in Nederlandse literatuur. Tip: lees A. Roland Holst, Deidre en de zonen van Usnach (1920)

ja, of iets sprookjesachtigs

dat is voor kinderen. Maar we hebben wel: Godfried Bomans, Erik of het klein insectenboek (1941)

thriller

LOVE

comedy

historisch drama

met bloed enzo?

met expliciete passages over mens die elkaar de kleren van het lijf rukken?

plat of vulgair?

over de Nederlandse geschiedenis of daarbuiten?

graag

nee man, geen horror voor mij

hoe meer hoe beter!

prima

liever niet

leve het vaderland!

buiten Nederland

Lees: Stefan Breijls, De Engelenmaker (2005)

wel met moord en doodslag?

Lees: Joan Wolkers, Turks Fruit (1969)

Lees: Remco Campert, Tjeempie (1968)

over WOII?

Lees: Jan Siebelink, Margaretha (2002)

nee, gewoon een spannend verhaal

kom maar door!

nee, hou het kuis

ben je van de ironie?

ja

verder terug in de tijd graag

hoeveel pagina's?

Lees: AFTh v/d Heijden, Het scher- vengericht (2007)

ik ben nóóóóóit ironisch

er zijn leukere grappen

Lees: Marga Minco, Het bittere kruid (1957)

<300

>300

Lees: Willem Elsschot, Lijnen/Het been (1938)

Lees: Marga Minco, Het bittere kruid (1957)

Lees: Thomas Rosenboom, Publieke werken (1999)

Lees: Mafente de Moor, De Nederlandse maagd (2010)

Lees: Lize Spit, Het smelt (2016)

homo-eroticisch?

zelfspot?

Lees: Marga Minco, Het bittere kruid (1957)

prima

nie! per se

Lees: Rindert Kromhout, Een Mann (2016)

nie!

Liever ten koste van anderen/de maatschappij

met goede of slechte afloop?

goede

slechte

top

nop

Lees: Arthur Japin, Een schitterend gebrek (2003)

Lees: Arthur Japin, Een schitterend gebrek (2003)

Lees: Gedichten van den Schoolmeester (1859)

Lees: Dimitri Verhulst, De helaasheid der dingen (2006)

daar is geen literatuur van te maken.

wel bekend geworden als **de Zestigers**, omdat ze haaks op de literaire opvattingen van de Vijftigers stonden (zie ook [H6 Conflict, Slotopdracht](#)).

Afb. 7.3. Nummer 55 en 47 van het literaire tijdschrift *Barbarber*, dat van 1958 tot 1972 verscheen als een in de lengte gevouwen A4'tje.

- **Roman noir:** Het neorealisme geeft het leven al niet zo rooskleurig weer, de roman noir doet daar nog een pessimistisch schepje bovenop. In dit genre leeft de hoofdpersoon in een slechte, duistere wereld en is hij of zij het slachtoffer van de acties van anderen (bijvoorbeeld een corrupt systeem zoals de maffia) of van zichzelf (in de vorm van zelfdestruc-tief gedrag als alcoholisme). De roman noir is verwant aan de detective en thriller, en vaak expliciet gewelddadig of erotisch. Het genre is ook in Hollywood populair geworden onder de naam film noir, waar meer recentelijk regisseurs als Quentin Tarantino 'neonoir'-films uitbrengen.

In de Nederlandse literatuur kun je Jan Wolkers als roman-noir-auteur zien. Hij schreef vaak grove, nietsverhullende romans met een slechte afloop, zoals *Turks fruit* (1969), waarin hij seksscènes uitgebreid beschrijft en ook schuttingtaal niet vermijdt. Andere Nederlandse schrijvers die binnen het roman-noir-genre vallen zijn Leon de Winter, Anton Koolhaas en Mensje van Keulen.

- **Magisch-mythisch:** Net als bij het **symbolisme** (zie paragraaf 5.2, p. 19) draait het bij de magisch-mythische stroming (ook wel magisch-religieus genoemd) om het vinden van de diepere betekenis van de werkelijkheid door het gebruik van symbolen. Veel van de verhalen van Harry Mulisch gaan hier ook over; de personages stijgen boven zichzelf uit door middel van religieuze of antieke symbolen, zoals in zijn bekendste werk *De ontdekking van de hemel* (1992). Mulisch verwijst in zijn werk veel naar de klassieke oudheid en filosofie, wat zijn werk, net als dat van symbolisten, niet voor alle lezers even toegankelijk maakt. De romans die Hugo Claus vanaf de jaren 1950 schreef, hebben ook veel mythische en religieuze verwijzingen, zoals *De verwondering* (1962) en zijn bekendste werk *Het verdriet van België* (1983).

8. Hedendaagse literatuur

8.1 Historische achtergrond

Het einde van de twintigste eeuw kenmerkt zich in Europa door twee belangrijke gebeurtenissen: de val van de Berlijnse Muur (1989) en de internetrevolutie. De val van de Muur zorgde ervoor dat Duitsland en Oost- en West-Europa weer verenigd werden, en Europa nog intensiever ging samenwerken op economisch en politiek vlak. Met de uitbreiding van de Europese Unie werd reizen, studeren en werken in andere Europese landen gemakkelijker. Met name Oost-Europeanen maakten gebruik van deze voordelen door werk te zoeken in rijkere West-Europese landen als Engeland, de Benelux, Oostenrijk, Frankrijk en Duitsland. De open binnen-Europese grenzen betekenden bovendien dat ook economische en oorlogsvluchtelingen uit Afrika en het Midden-Oosten vanuit het land van aankomst, vaak Griekenland, Italië of Spanje, zonder problemen door konden reizen naar het EU-land van hun keuze. Niet alle West-Europeanen waren even blij mee met de komst van deze vreemdelingen. Het gevoel van nationalisme nam toe, aangewakkerd door de angst voor moslimterrorisme na de aanslagen op de Twin Towers in New York (2001).

Van wereldwijde impact was de digitale revolutie vanaf 1993, toen internet voor iedereen toegankelijk werd. In datzelfde jaar kwam ook de mobiele telefoon op de markt voor commercieel gebruik. Mensen waren nu vaker en makkelijker bereikbaar, bijvoorbeeld ook onderweg. Met de komst van mobiel internet zijn we zelfs 24 uur per dag met elkaar verbonden en kunnen we op alle tijdstippen berichten ontvangen en versturen. Hierdoor veranderde niet alleen onze manier van communiceren, maar onze gehele leefstijl. Internetsdiensten als Google en Wikipedia zorgen ervoor dat we minder zelf hoeven te onthouden, reizen is een stuk makkelijker geworden en de consumptiemaatschappij (zie 7. Tweede helft van de twintigste eeuw) kon nog verder groeien.

Op kunst en literatuur hebben deze veranderingen ook impact gehad. Het is echter lastig hedendaagse culturele stromingen te beschrijven, omdat we nog te weinig afstand hebben om te kunnen reflecteren op bepaalde trends. Er zijn echter wel een aantal algemene ontwikkelingen in kunst en literatuur te ontdekken. Een aantal **postmoderne** stromingen (zie paragraaf 7.2) loopt door tot in het begin van de eenentwintigste eeuw. Vrij recent is het **metamodernisme**, dat het nu langzamerhand aan het overnemen is van het postmodernisme.

Afb. 8.1. Op 11 september 2001 vlogen twee gekaapte passagiersvliegtuigen in de Twin Towers in New York. De aanslag kostte aan bijna 3000 mensen het leven. De Verenigde Staten verklaarden onmiddellijk de oorlog aan het terrorisme, met militaire NAVO-acties in Afghanistan als gevolg.